

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
ІСТОРІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

І. Б. УСЕНКО,
професор

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ
АКАДЕМІКА О. І. ЛЕВИЦЬКОГО**

Статтю присвячено внеску академіка О. І. Левицького у розвиток української юридичної науки. Аналізуються його юридична археографічна діяльність, дослідження в галузі історії права, звичаєвого права та української правничої термінології.

Ключові слова: Україна, Академія наук, О. І. Левицький, історія держави і права, сімейне право, звичаєве право, правнича термінологія, юридична археографія.

Статья посвящена вкладу академика О. И. Левицкого в развитие украинской юридической науки. Анализируются его юридическая археографическая деятельность, исследования в области истории права, обычного права и украинской юридической терминологии.

Ключевые слова: Украина, Академия наук, О. И. Левицкий, история государства и права, семейное право, обычное право, юридическая терминология, юридическая археография.

The article is devoted to contribution of the academician O. I. Levitsky to the development of the Ukrainian legal science. His juridical archeographical activity, the researches in field of history of law, custom law and legal terminology are analyzed.

Key words: Ukraine, Academy of sciences, O. I. Levitsky, history of state and law, family law, common law, legal terminology, juridical archeography.

Академік Орест Іванович Левицький був одним з фундаторів Української Академії наук і від 1918 року посідав у ній кафедру звичаєвого права України*. В академічному «звідомленні» за 1921 рік він, як нам видається, цілком справедливо названий істориком права¹. Проте існує й інша, доволі поширена серед сучасних науковців думка про призначення майбутнього третього президента УАН до «юридичного класу» лише через те, що найвідповідніша його науковим уподобанням кафедра історії України вже була, так би мовити, закріплена за «більш титулованим» Д. І. Багалієм. Це знайшло своє відобра-

* Стаття підготовлена на основі наукової доповіді автора на урочистих зборах секції соціогуманітарних наук НАН України, присвячених 160-річчю від дня народження О.І. Левицького

ження і в тексті напису на меморіальній дошці, що прикрашає будинок Президії НАН України, де О. І. Левицький визначений виключно як «видатний учений-історик та етнограф». Тому кожного разу, коли для тієї чи тієї мети складається перелік українських академіків-правознавців, право на включення прізвища О. І. Левицького до цього списку доводиться буквально «виборювати», оскільки про його здобутки в галузі юридичної науки ще недостатньо відомо широкому загалу.

Саме про ці досягнення академіка і хотілося б нагадати сьогодні, коли у зв'язку з 160-річним ювілеєм вченого ми в черговий раз уточнюємо загальні оцінки його наукової діяльності.

Біографія О. І. Левицького не дозволяє чітко з'ясувати, коли вперше в нього пробудився інтерес до дослідження правничої матерії². Втім, звернемо увагу на те, що деякий час після вступу восени 1870 року до Університету св. Володимира він рахувався студентом юридичного факультету, хоча й невдовзі реалізував своє право на своєрідне студентське самовизначення (можливість змінити напрям навчання протягом першого семестру) і закріпився за історико-філологічним факультетом.

Підстави для роздумів дає також його лист від 7 січня 1871 р. до В. О. Яценка (батька майбутньої дружини), в якому є пронизана щирим захватом фраза про пошану до людей, вихідців з низів, які досягли такого високого становища, як М. М. Сперанський, але не стали блюдолизами і ручколизами у знаті, залишилися відданими народним традиціям тощо³. Можливо, саме постать видатного російського реформатора і кодификатора стала іншому вихідцю з духовного стану та вихованцю духовної семінарії О. І. Левицькому своєрідним зразком для наслідування, сприяла зародженню інтересу до державно-правової діяльності.

Свої студентські студії Орест Іванович розпочав під керівництвом В. Б. Антоновича, якого виходячи з мети нашого дослідження варто охарактеризувати не як просто історика, а як «історика з правовим ухилом». Відповідно і перша серйозна робота О. І. Левицького «Очерк внутренней истории Малороссии» (1874 р.), яка принесла йому ступінь кандидата університету, хоча й мала загалом історичний характер, включала аналіз ряду публічно-правових документів, зокрема Гадяцького трактату 1658 р.⁴

У зв'язку з цим слід підкреслити, що в цей час, як влучно зазначав М. Є. Слабченко: «Історія була змішана з правом до такого ступеня, що іноді важко було вирішити, де закінчується перше і починається друге. В працях істориків траплялися такі місця, за якими можна було автора їх вважати чистим юристом ..., а праці юристів іноді примушували запідозрити в їх авторах чистих істориків ... За такого стану речей спроба розглянути минуле України із застосуванням юридичного методу набула особливого значення...»⁵. До числа таких напівісториків-напівюристів поруч з Д. І. Міллером, М. П. Василенком, А. М. Лазаревським, О. Ф. Кістяківським належали, на думку М.Є.Слабченка, також В. Б. Антонович і О. І. Левицький.

Візьмемо також до уваги, що в близькому оточенні Ореста Івановича було ряд людей, тісно пов'язаних з юридичною практикою. Зокрема, теплі особисті

стосунки склалися у вченого з О. М. Лазаревським, який був не лише видатним українським істориком, а й відомим судовим діячем. Об'єднувала їх, зокрема, багаторічна спільна праця в редакції журналу «Киевская старина» (виходив з 1882 р.), якій Орест Іванович віддав усю душу. О. І. Левицький згодом співпрацював і з синами Олександра Матвійовича – Борисом (у правничій термінологічній комісії в часи Гетьманату П. П. Скоропадського) і Глібом (членом Комісії ВУАН для вивчення звичаєвого права України і особистим секретарем О. І. Левицького). Загалом тема «Лазаревські і Левицький» може стати предметом окремого дослідження. У відомому радянському збірнику біографій українських академіків 1967 р. навіть було написано, що творчість О. І. Левицького «розвивалася під впливом буржуазно-ліберальних поглядів О. М. Лазаревського»⁶.

Розглядаючи конкретні правничі здобутки Ореста Івановича, звернемо передусім увагу на його внесок у збагачення джерельної бази історико-юридичної науки. Вчений протягом років 1874–1921 рр. працював діловодом Київської комісії для розгляду давніх актів (Київської археографічної комісії), а також тривалий час за сумісництвом – помічником завідувача Центрального архіву давніх актів при Університеті св. Володимира (Київського центрального архіву для давніх актових книг губерній: Київської, Подільської і Волинської), тобто був професійним архівістом і археографом. Він брав безпосередню особисту участь у підготовці ряду випусків багатотомного серійного видання «Архив Юго-Западной России», зокрема Луцьких актових книг, Літопису Самовидця і збірки документів з історії церковно-релігійних відносин. Яскравим прикладом особливого інтересу О. І. Левицького до правових першоджерел може, зокрема, служити його доповідь про значення актових книг для української історії на XI Археологічному з'їзді у Києві (1889 р.)⁷. А найбільшим його здобутком у галузі збирання і публікації правових першоджерел стала підготовка ґрунтовного видання матеріалів з історії шлюбно-сімейного права і родинного побуту, про яке йтиметься дещо пізніше.

Згодом, після створення УАН вчений входив до очолюваної академіком Ф. В. Тарановським Комісії для вивчення західноруського й українського права⁸. Вочевидь, не без впливу О. І. Левицького як керівника Соціально-економічного відділу УАН ця Комісія визначила своїм основним завданням не підготовку монографічних праць, а археографічну діяльність з видання пам'яток права України. Відповідно, є певні підстави стверджувати, що саме тоді, на світанку існування УАН члени Комісії для вивчення західноруського й українського права, провідні вітчизняні архівісти О. І. Левицький, І. М. Каманін та В. Л. Модзалевський вже до певної міри заклали концептуальні основи того наукового напрямку, який сьогодні ми називаємо «юридичною археографією» і намагаємося реалізувати в сучасних програмах публікації видатних пам'яток права України.

Однак, О. І. Левицький не обмежувався суто археографічною діяльністю, а здійснював і власні історико-юридичні дослідження. Світоглядні й методологічні основи його юридичних наукових пошуків ще не достатньо досліджені і заслуговують на окремий розгляд. У рамках цієї публікації маємо підкресли-

ти, що світогляд вченого склався під впливом українського суспільного руху кінця 60-х – початку 70-х років. Найбільший знавець творчості вченого і один з перших його біографів академік М. П. Василенко неодноразово зазначав, що О. І. Левицький вступив у науку тоді, коли в ній «було звернено особливу увагу на вивчення народної творчості і народного побуту». На думку М. П. Василенка, основним напрямом творчої праці О. І. Левицького було обрано розвій національної української культури і освіти народу, а також зібрання пам'яток його народної творчості як у минулому, так і у сучасному. У контексті цього майбутнім дослідникам, як видається, варто буде подивитися на творчі позиції О. І. Левицького під кутом зору дискусії про народницький і державницький напрям в українській історіографії та спробувати порівняти їх з постулатами про «народний дух» історичної школи права (у її вітчизняному варіанті).

Зауважимо також, що доволі оригінальним виявилось коло історико-правових інтересів вченого. Більшість дослідників того часу займалися або так званою зовнішньою історією права (вивченням правових джерел), або дослідженням історії інститутів публічного права: державного, кримінального та судового, а також правового становища окремих груп населення. О. І. Левицький виявився мало не єдиним українським істориком права, який цілеспрямовано досліджував приватне, передусім шлюбно-сімейне, право.

Поштовхом до відповідних досліджень стали рецензії М. Ф. Владимирського-Буданова на видання актових книг Вітебської та Могилівської губерній, в яких зверталася увага на наявність у цих книгах цікавого матеріалу про родинні відносини і шлюб в Західній Русі⁹. О. І. Левицький розглянув під таким кутом зору київські архівні матеріали і підготував 1880 р. першу свою розвідку про сімейні відносини у Південно-Західній Русі в XVI–XVII ст.¹⁰ Згодом вона була ґрунтовно доопрацьована і під назвою «Про шлюб на Русі-Україні в XVI–XVII ст.» та під псевдонімом Левко Маячанець 1885 року опублікована українською мовою в львівському часопису «Зоря» (№13, 14, 15–16, 18). А 1906 року ця ж праця вийшла за редакцією В. М. Гнатюка як число 130 «Літературно-наукової бібліотеки».

І нарешті, 1909 року у рамках видання «Архив Юго-Западной России» О. І. Левицький опублікував збірку (понад 150 документів) актів з сімейного права та сімейного побуту, до якої було додано його власний нарис про риси сімейного побуту в Південно-Західній Русі XVI–XVII ст. – своєрідний підсумок багаторічної праці¹¹. Вчений на підставі багатьох актових джерел дослідив порядок і форми укладання шлюбу, майнові відносини між подружжям, правовий статус заміжньої жінки тощо. Особлива увага була приділена судовій практиці щодо припинення шлюбу через розлучення. В цьому дослідженні вчений зробив ряд важливих для юридичної науки висновків, зокрема, зауважив, що перехід українських земель після Люблінської унії під владу Польщі не змінив традиційні риси родинного побуту. При цьому практика правового регулювання шлюбно-сімейних відносин доволі часто не збігалася ні з канонічним правом, ні з нормами Литовського Статуту, а виходила насамперед з народної правосвідомості. За висновком М. П. Василенка, «розвідка О. І. Левицького – це

цінне надбання для науки історії українського права, в тій його, частині яку найменш було досі досліджено, себ-то в галузі звичаєвого права і його норм, що в житті частенько беруть перевагу над писаним правом»¹².

За понад 30 років роботи над проблемами історії шлюбно-сімейного права, крім згаданих великих узагальнюючих досліджень, вчений підготував і низку інших розвідок. Зокрема він зробив ряд наукових доповідей вченого в Історичному товаристві Нестора-літописця, які послідовно присвячувалися:

сімейному побуту і шлюбному праву XVI–XVII ст. (1888 р.)¹³;

рисам сімейно-юридичного побуту XVIII ст. (1901 р.)¹⁴;

окремим питанням шлюбного права і сімейного побуту XVI–XVII ст. (1904 р.)¹⁵;

формам укладання шлюбу (1905 р.)¹⁶.

Дослідження вченого також знайшли втілення у численних публікаціях в часопису «Киевская старина» та деяких інших виданнях, які було присвячено звичаєвим формам укладання шлюбу¹⁷, так званому зговору малолітніх про укладання шлюбу¹⁸, забороні повінчаним молодим проживати роздільно до шлюбу¹⁹, питанню про «невінчані шлюби»²⁰, весільним звичаям²¹; звичаю помилування засудженого до смертної кари на прохання незаміжньої жінки, з якою злочинець після цього мав одружитися²².

До основної шлюбно-сімейної проблематики історико-правових пошуків вченого примикали й деякі інші дослідження, які стосувалися судових процесів над матерями-злочинницями в давній Україні²³, народних поглядів на самогубство²⁴ та ремесло ката²⁵, історичної легенди про суд божий над єпископом²⁶ тощо.

Багатий і цікавий для широкого загалу історико-правовий матеріал, який О. І. Левицький віднайшов в архівах, дозволив йому стати одним з основоположників жанру української юридичної наукової белетристики. З 1889 р. він починає друкувати в часопису «Киевская старина» нариси з судової практики українських судів минулого, об'єднані спільною назвою «Очерки старинного быта Вольны и Украины», які мали три випуски: «Пасквиль и суд» (1889, № 4), «Матери-преступницы» (1889, №11), «Превелебный сват» (1891, №1–2). А протягом 1901 року в часопису «Киевская старина» номер за номером роздруковувалася велика збірка нарисів «Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII в.», яка теж була побудована виключно на документальних матеріалах судочинства козацьких судів. Повністю окремою книжкою ця праця вийшла наступного року. Вже у радянський час, незадовго до своєї смерті О. І. Левицький переклав цю збірку українською мовою, але відповідна публікація під заголовком «По судах Гетьманщини» побачила світ лише 1930 року²⁷.

Тематика історико-правових пошуків О. І. Левицького зумовлювала його стійкий інтерес до вивчення звичаєвого права, без чого дослідження історії шлюбно-сімейного права було б просто неможливим. За свідченням М. П. Василенка²⁸, ще 1883 р. О. І. Левицький став членом Київського юридичного товариства по відділу звичаєвого права. Вчений не лише збирав і вивчав відповідні матеріали, а й напрацьовував наукову методику цього процесу. Певні

уявлення про погляди Ореста Івановича на цю працю, що має здійснюватися на межі правознавства, історичної науки та етнографії, дають його критичний огляд «Черниговские губернские ведомости на нынешний год и новые в них историко-этнографические материалы» («Киевская старина», 1886, т. 15, № 8) та рецензія на видання «Программа для собирания этнографических сведений, составленная при этнографическом отделе Императорского общества любителей ествознания, антропологии и этнографии. М., 1887» (Там само, 1887, т. 19, № 12).

Звернення ж до власної творчості О. І. Левицького свідчить, що у своїх наукових працях він досліджував співвідношення звичаєвого права з іншими формами (джерелами) права, довів роль звичаєвого права як одного з найважливіших регуляторів сімейних відносин. Підкреслював він і важливу роль цього права у козацьких судах, хоча й зазначав, що козацька старшина виходячи з власних інтересів під час судового розгляду нерідко обходила норми звичаєвого права. До цього слід додати і введений вченим до наукового обігу багатющій матеріал щодо конкретних (передусім шлюбно-сімейних) правових звичаїв українського народу.

Таким чином, як видається, є всі підстави для висновку, що на момент створення Української Академії наук О. І. Левицький серед вітчизняних дослідників був, мабуть, самим найавторитетнішим фахівцем у галузі звичаєвого права і на відповідну кафедру він був призначений, як підкреслював М. П. Василенко, «зважаючи на характер багатьох праць О. І. Левицького, котрі мають історично-побутовий зміст і дають цінні надбання для вивчення українського звичаєвого права». Як голова Комісії для вивчення звичаєвого права України, академік, будучи вже доволі літньою і недужою людиною та обтяженим багатьма іншими обов'язками в УАН, не встиг опублікувати відповідних нових наукових праць. Водночас архівні документи свідчать про його безпосередню участь у визначенні напрямів дослідження, підборі кадрів (зокрема, він особисто рекомендував на посаду керівника Комісії для вивчення звичаєвого права України М. М. Павлова-Сильванського, залучив до роботи в ній свого учня Г. О. Лазаревського) тощо. Втім, діяльність цієї академічної установи добре висвітлена у сучасній юридичній літературі, а на особисту роль О. І. Левицького як одного з головних організаторів досліджень звичаєвого права в наукових установах Української Академії наук була ще 1972 р. звернута увага у ґрунтовній публікації Л. Г. Москвич²⁹.

Крім історико-правових досліджень та вивчення звичаєвого права, була ще одна сфера юридичної діяльності О. І. Левицького, на яку досі ще мало звертали уваги дослідники. Йдеться про працю над формуванням української правничої термінології.

Всі сучасники і біографи вченого відзначають, що Орест Іванович любив і чудово знав рідну мову. Брав він особисту участь і у такій відповідальній справі, як переклад священних книг українською мовою.

Ще 8 березня 1915 р. Українське наукове товариство, одним з товаришів голови якого був О. І. Левицький, визнало на своїх загальних зборах бажаним задумувати юридичну секцію при товаристві, щоб працювати головним чином на

правничою термінологією, над перекладом деяких статутів тощо³⁰, але реальні можливості для її створення з'явилися лише у добу української революції.

На першому з'їзді українських правників, який відбувся у Києві 13–14 червня 1917 р., було прийнято рішення розпочати негайну роботу щодо встановлення української правничої термінології. В зв'язку з цим Українському правничому товариству було доручено скласти і розповсюдити загальну програму цієї діяльності та створити відповідну комісію з правників і філологів для складення словника української правничої термінології. Кращої кандидатури на голову комісії, ніж почесний член цього товариства О. І. Левицький не було. Він і очолив відповідну термінологічну комісію, окремі результати роботи якої згодом у вересні 1918 р. були оприлюднені у двотижневнику «Правник».

За Гетьманату П. П. Скоропадського комісію по виробленню української юридичної термінології постановою Ради Міністрів було утворено при міністерстві судових справ (у подальшому перейменованому на міністерство юстиції). На підставі цієї постанови та після листування із спеціалістами, яких запрошували до цієї комісії 20 травня 1918 р. міністром судових справ М. П. Чубинським було видано наказ, відповідно до якого членами комісії були призначені ряд осіб, в т.ч. й О. І. Левицький.

Як свідчать протоколи Комісії, які вдалося відшукати у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, перше засідання комісії відбулося 23 травня 1918 р. у приміщенні міністерства судових справ (м. Київ, Думська площа, 3, к. 5.). Головував на ньому, як і на більшості наступних засідань, О. І. Левицький. До складу комісії входили також С. П. Шелухін, К. В. Квітка, Є. К. Тимченко, Б. О. Лазаревський та деякі інші правники і філологи. Останнє (сорок четверте) її засідання відбулося 16 вересня 1918 р. На ньому, як свідчить протокол, було розглянуте повідомлення міністра юстиції від 13 вересня про те, що згідно з постановою Ради Міністрів Термінологічна комісія передається до Державної канцелярії і по згоді з Державним секретарем пропонується припинити всі праці і передати начальнику юрисконсультського відділу для відповідного направлення.

Згадане повідомлення фактично дублювало наказ міністра юстиції від 13 вересня 1918 р. № 3613 про припинення роботи комісії у зв'язку із утворенням такої ж комісії, очолюваної А.Ю. Кримським, при Державній Канцелярії. Деякий час до жовтня працювали окремі підрозділи комісії (так звана лексикографічна секція).

Матеріальні результати роботи міністерської термінологічної комісії були відображені в документах та матеріалах, що були надіслані міністерством юстиції 19 жовтня 1918 р. для можливого використання до термінологічної комісії Державної Канцелярії. Зокрема до Державної Канцелярії надійшли: протоколи засідань комісії; протоколи засідань та матеріали лексикографічної секції; текст перекладу «Устава о наказаниях, налагаемых мировыми судьями» («Статуту про кари, які призначають мирові судді»); матеріали до того ж перекладу; переклади ділових паперів, що вживаються в мирових і загальних судових установах, а також в установах прокурорського нагляду; виписки з різних судових актів.

Крім того, особисто Державному Секретарю було повідомлено всю інформацію по роботі комісії, а також про стан роботи над перекладом Статутів та по укладенню словника професора Є. К. Тимченка. Надалі всі питання мали погоджуватися Державним Секретарем з професором А. Ю. Кримським та з головою колишньої міністерської комісії О. І. Левицьким³¹.

Про подальшу роботу нічого не відомо. До того ж 14 листопада 1918 р. П. П. Скоропадський видав грамоту, яка закликала відновити «давню могутність і силу всеросійської держави» на федеративних засадах. Така різка зміна політичного курсу фактично призвела до згорання українізації і мовно-термінологічні проблеми втратили для урядовців свою актуальність.

Проте матеріали очолованої О. І. Левицьким міністерської комісії не загубилися і з часом потрапили до Української Академії наук, в розпорядження її Правничо-термінологічної комісії, заснованої в лютому-березні 1919 р. під керівництвом і, цілком можливо, за особистою ініціативою вченого. Згодом вони відклалися у фондах Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, де і були віднайдені.

Під керівництвом О. І. Левицького академічна Правничо-термінологічна визначила своїм завданням скласти такий термінологічний словник, який найбільш би відповідав духові права та українській мові. Терміни для словника вирішили брати з живої народної мови та з пам'ятників стародавнього українського законодавства, з актових книг українських судових установ XIV–XVIII віків.

Як зазначав М. П. Василенко «Для цієї Комісії участь у ній Ор. Ів. Левицького, поки він фактично міг працювати, була надзвичайна цінна й корисна. Знання сучасної народної української живої мови і поряд з цим таке-ж саме знання й давньої побутової та правничої термінології, як наслідок виучування давніх актів і правничих документів, робило з Ор. Ів. Левицького особу, котра не мала, в цьому відношенні собі рівної і була незамінна»³².

На жаль, академіку не вдалося побачити результатів своєї праці. Підготовлений Комісією «Російсько-український словник правничої мови» вийшов у світ за загальною редакцією А. Ю. Кримського лише в серпні 1926 року³³.

Для завершення характеристики юридичної діяльності О. І. Левицького слід зазначити, що він був одногосно обраний головою Правничого товариства, заснованого при Академії в березні 1921 року.

Водночас даючи загальну оцінку правознавчій спадщині вченого, маємо особливо підкреслити, що українська юридична наука характеризується своєрідним національним виміром, що визначає ступінь і форми її інтегрування у процеси етнонаціонального розвитку України, реалізації «української ідеї» тощо. При цьому, як вже зазначалося у відповідних працях³⁴, можна визначити три чітких напрями розвитку (об'єкти дослідження) попереднього правознавства, які згодом забезпечили національний характер академічних та інших юридичних досліджень.

Це, по-перше, дослідження історії держави і права на території України, по-друге, вивчення звичаєвого права українського народу, яке мало свою специфіку і певним чином структурно відокремилася від загальних історико-юри-

дичних досліджень, і по-третє, наукові пошуки, пов'язані з формуванням української правничої термінології. Не важко помітити, що саме у контексті цих напрямів і здійснювалися основні дослідження видатного українського правознавця, академіка Ореста Івановича Левицького.

1. Звідомлення за 1921 рік. – Берлін, 1923. – С.8. (ВУАН). 2. Докладніше див.: *Василенко М. П.* Академік Орест Іванович Левицький // *Василенко М. П.* Вибрані твори у трьох томах. – Т. 2 Юридичні праці. – К., 2006 – С. 169–214; *Мокляк В. О.* Орест Левицький (1848–1922): Бібліограф. покажчик. – Полтава, 1993. – 112 с.; *Москвич Л. Г., Сербей В. Г.* Академік УАН Орест Іванович Левицький (1848–1922 рр.): Життєпис, бібліографія його праць і праць про нього. – К., 1998 – 152 с.; *Усенко І. Б.* Левицький Орест Іванович // *Юридична енциклопедія.* – Т. 3. – К., 2001. – С. 464–465; *Усенко І. Б.* Левицький Орест Іванович // *Антологія української юридичної думки.* – Т.3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. – К., 2003. – С. 107–110. 3. *Левицький О. І.* – Яценку В. О. (лист) // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф.3, спр. 53284, арк.1-3. 4. *Левицький О. И.* Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII века. Вып.1. – К., 1875. – 125 с. (Оттиск с «Университетских известий» за 1874 г.). 5. *Слабченко М. Е.* Д. П. Миллер, как историк украинского права // *Вестник Харьковского историко-филологического общества.* – Вып. 5. – Х., 1914. – С. 24-26. 6. *Левицький Орест Іванович* // *Історія Академії наук Української РСР.* – К., 1967. – Кн.2. – С. 323. 7. *Левицький О. И.* Об актовых книгах, относящихся к истории Юго-Западного края и Малороссии – М., 1900. – 30 с. (Оттиск из 2 тома Трудов XI Археологического съезда в Киеве в 1899 г.). 8. Див.: *Усенко І. Б.* Юридична академічна наука у 1918–1941 роках // Академічна юридична думка. – К., 1998. – С. 38–40. 9. *Владимирский-Буданов М. Ф.* (Рец.) Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. Витебск, 1871–1875. Томы I–VI. – К., 1877. – 35 с. (Оттиск с «Университетских известий» за 1877 г.); То же ... – Витебск, 1876–1877. Томы VII–VIII. – К., 1878. – 18 с. (Оттиск с «Университетских известий» за 1878 г.). 10. *Левицький О. И.* О семейных отношениях в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. // *Русская старина.* – 1880. – Ноябрь. – С. 549–574. 11. *Левицький О. И.* Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. Предисловие к 3 т. 8 ч. «Архива Юго-западной России». – К., 1909. – 120 с. 12. *Василенко М. П.* Зазначена праця. – С. 198. 13. *Левицький О. И.* О семейном быте и брачном праве в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. // *Чтения в историческом обществе Нестор летописца (далі – Чтения ...).* – 1888. – Кн. 2. – Отд. 1. – С. 126. 14. *Левицький О. И.* Черты семейно-юридического быта во второй половине XVIII ст. // *Чтения... – 1901.* – Кн. 15. – Вып.2. – Отд. 1. – С. 27-30. 15. *Левицький О. И.* Из истории брачного права и семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв // *Чтения... – 1904.* – Кн.18. – Вып. 3–4. – С. 68-71. 16. *Левицький О. И.* О формах заключения браков в Юго-Западной Руси в XVI–XVII в. // *Чтения... – 1906.* – Кн. 19. Вып. II, Отд. 1. – С. 22-23. 17. *Левицький О. И.* Обычные формы заключения браков в Южной Руси в XVI и XVII ст. // *Киевская старина.* – 1900. – Т. 68. – № 1. – Отд. 1. – С. 1-15. 18. *Левицький О. И.* Сговор малолетних (Страница из истории брачного права на Украине XVI в.) // *Киевская старина (далі – КС).* – 1906. – Т. 92. – № 1. – С. 64-72. 19. *Левицький О. И.* Воспращение повенчанным молодым жить врозь до свадьбы // *КС.* – 1900. – Т. 68. – № 2 – Отд. 2. – С. 65-68. 20. *Левицький О.* Невінчані шлюби на Русі-Україні в XVI – XVII ст. // *Записки Українського Наукового Товариства в Києві.* – Кн. III. – Київ, 1908. – С. 98-108. 21. *Левицький О. И.* Свадебные и другие народные обычаи в Червонной Руси сто лет назад // *КС.* – 1898. – Т. 61. – № 5. – Отд. 1. – С. 245-253. 22. *Левицький О. И.* Обычай помилования

прступника, избранного девушкой в мужа (Страничка из истории обычного права в Малороссии) // КС. – 1905. – Т.88. – № 1. – Отд.1. – С. 89-97; *Его ж.* Из истории обычного права в Юго-Западной Руси в XVI ст. // Чтения... – 1895. – Кн. 9. – Отд. 1. – С. 14-16. **23.** *Левицький О. І.* Суд над матерями-злочинницями в давній Україні // Правник. – 1918. – Ч.1. – С. 11–17; Ч. 3. – С. 6–14. **24.** *Левицький О. І.* Как относились у нас в старину к самоубийству // Чтения...1891. –Кн.5, Отд.1. – С. 5-6; Старинные воззрения на самоубийство и отголосок их в народных обычаях Южной Руси // КС. – 1891. – Т.35. – №.12. – С. 345-360. **25.** *Левицький О. І.* Взгляды на ремесло палача в Малороссии // КС. – Т. 67. – № 12. – Отд.1. – С. 390-398. **26.** *Левицький О. І.* Суд божий над епископом (Историческая легенда) // КС. – 1893. – Т. 40. – № 3. – С. 485-492. **27.** *Левицький О. І.* По судах Гетьманщини. Нариси народнього життя Гетьманщини 2-ої половини XVII віку / Передмова, ред. й переклад М. Горбаня. – Х., 1930. – 252 с. **28.** *Василенко М. П.* Зазначена праця. – С. 206. **29.** *Москвич Л. Г.* Вклад О. І. Левицького у вивчення звичаєвого права на Україні // Історіографічні дослідження в УРСР. – 1972. – Вип.5. – С. 92-106. **30.** Див.: ІР НБ України. – Ф.10, спр. 32919, арк. 75-75 (зв). **31.** Докладніше про діяльність правничо-термінологічних комісій в добу української революції див: *Усенко І. Б., Іванова А. Ю.* Мовно-термінологічні проблеми в законодавчій діяльності Української Держави (Гетьманату П.П. Скоропадського) // Часопис Київського університету права. – К., 2005. – № 1. – С. 17-22. **32.** *Василенко М. П.* Зазначена праця. – С. 206. **33.** *Усенко І. Б.* Правничо-термінологічна комісія ВУАН // Юридична енциклопедія. – Т. 4. – К., 2002. – С. 716-717. **34.** *Усенко І. Б.* До питання про генезу українського виміру юридичної науки // Антологія української юридичної думки. – Т. 10: Юридична наука незалежної України. – К., 2005. – С.188-202.